

О.А. ГНАТЕНКО

O.A. GNATENKO

доцент кафедри фінансів, НУХТ

associate professor of department of finances, NUFT

Н.П. ЛИС

N.P. LYS

магістр кафедри менеджменту

master's degree of management department

Світовий генезис науки про фінанси

There is world genesis of science dealing with finances

Вивчення історії фінансової науки дозволило нам прослідкувати, як фінансова практика і теоретичні дослідження ставили на ноги фінансову науку, що розвивалася в рамках політичної економії. Виділення її в самостійну науку означало формування її як науки про фінанси держави.

Изучение истории финансовой науки позволило нам проследить, как финансовая практика и теоретические исследования ставили на ноги финансовую науку, которая развивалась в рамках политической экономии. Выделение ее в самостоятельную науку означало формирование ее как науки о финансах государства.

The study of history of financial science allowed to us to trace, as financial practice and theoretical researches put on feet financial science that developed within the framework of political economy. The selection of her in independent science meant forming of her as sciences dealing with finances of the state.

Постановка проблеми. Використання товарно-грошових відносин в народному господарстві України обумовлює застосування таких вартісних категорій, як фінанси і кредит. Слід зазначити, що економічні категорії є теоретичним виразом абстракції суспільних відносин між людьми в процесі виробництва і розподілу матеріальних благ. Сьогодні фінансова наука є рушійною силою у розвитку фінансових відносин. З її допомогою моделюються фінансові стосунки національного і міжнародного масштабу, приймаються доленосні політичні та економічні рішення. Тому розкриття світового генезису науки про фінанси набувають актуальності.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Питанням виникнення поняття «фінанси» займалися такі зарубіжні і вітчизняні науковці як: Ж. Боден, А. Сміт, Нітті

Ф., Косса Л., О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, Леоненко П. М., Юхименко П. І., Ільєнко А. А.

Основною **метою** статті є аналіз світового генезису науки про фінанси, оскільки саме історичне формування даної категорії дає можливість розвивати фінансову науку.

Викладення основного матеріалу. Фінанси виступають об'єктом вивчення фінансової науки, яка досліджує закономірності розвитку суспільних відносин, виражених в даній вартісній категорії. Об'єктом вивчення фінансової науки є як загальнодержавні (публічні) фінанси, так і фінанси окремих економічних суб'єктів (підприємств і корпорацій). За допомогою публічних фінансів досліджується процес формування і використання державних доходів і витрат. Об'єктом вивчення фінансів господарюючих суб'єктів виступає освіта і використання їх капіталу, доходів і грошових фондів (споживання, накопичення і резервних).

Держава виступає не тільки як суб'єкт власності на певну частину майна, але і як агент виробництва — господарюючий суб'єкт (фінансова підтримка з федерального бюджету пріоритетних галузей господарства, науки, експорту товарів, закупівель сільськогосподарської сировини, підготовки кадрів та ін.).

Термін «фінанси» з'явився у XIII столітті. Він походить від середньовічного латинського терміна "financia", що означає обов'язкову сплату грошей. Ця сплата пов'язувалася з передачею частини доходу громадянина в розпорядження монарха, короля або іншого правителя на його утримання та на інші витрати державного змісту. Так тривало майже до початку XVIII століття. Під фінансами розуміли державне публічне господарство або господарство будь-якого державного утворення нижчого рівня, як-от: земство, міська община тощо.

Таким чином слово «фінанси» етимологічно веде свій початок від середньовічної латині, саме від слова finire – платити; проведеного від finis – термін платежу. У Німеччині під кінець середніх століть слово «Finanz» вживалося для позначення хитрості, підступності, а в застосуванні до державного господарства під «Finanz» розуміли мистецтво зібрати більше грошей.. Вперше у сучасному тлумаченні термін «фінанси» став застосовуватися у Франції, де під фінансами розумілася сукупність коштів, необхідних для задоволення потреб держави та різних суспільних груп, розуміючи при цьому всі матеріальні засоби, що знаходяться у розпорядженні уряду. У цей же час у Німеччині, термін «фінанси» носило негативне значення. Його пов'язували зі здирицтвом, хабарництвом, вимаганням тощо.

В даний час, коли мова йде про фінанси якої-небудь держави, слід розуміти його доходи і витрати, одним словом, його господарство. У фінансах можна відшукати

ключ до розуміння історії: чому суспільство або яка-небудь його частина стали спрямовувати свій розвиток і економічне життя у тому чи іншому напрямку. Висновок один: той, хто не розумів суті фінансів і не засвоїв кращих методів їх використання, завжди програвав. Вчення про фінанси порівнюють із вченням про хліб насущний, про те, чому в одних його достатньо, а в інших нема, і в чому полягають найкращі способи добування хліба. Нині значення фінансів в історії й суспільному житті незаперечне: за ними визначається як політична доля держави, так і економічні та соціальні умови певної країни. Основним фактором у розвитку фінансів завжди була потреба в коштах, що пояснювалося зміцненням держави та боротьбою за її існування. Однак сутність і форми задоволення потреб у коштах зумовлюються економічним розвитком країни, зростанням міст, становищем у промисловості й сільському господарстві. Способи ж мобілізації коштів і призначення витрат залежать від співвідношення сил різних суспільних груп, визначаються боротьбою їхніх інтересів.

У класиків стародавньої Греції і Риму, таких як Ксенофонт, Арістотель, Цицерон, що трактують про загальнодержавні питання, є згадки і про фінанси класичного світу, який і в цій області досяг порівняльної досконалості. Слід відмітити, що в стародавньому світі при значній фінансовій діяльності держав фінансової науки як такої не було. Такі загальні думки про господарські предмети знаходять свій вираз у Ксенофонта, який визнавав видами державного доходу здачу в оренду державного майна, невольників, митні збори і податки. Він рекомендує Афінам купувати невольників в цілях отримання доходу від віддачі їх внайми власникам Лаврійських срібних копалень. Він пропонує державі будувати готелі, магазини для складування товарів з метою віддачі їх внайми і для цього пропонує навіть державі зробити позику.

Але, після падіння Римської Імперії, в державах, що виникли з її колишніх провінцій, політичне життя зробило великий крок назад порівняно з тією висотою, якої вона досягла в Стародавньому Римі. Римські інститути поступово зникають, змінюючись новими – варварського німецького походження. Нині не всі знають, що невміле використання фінансів призводило навіть до загибелі цивілізацій. Так, як трапилось з Римською імперією, яка занепала через непосильний тягар податків і зборів. Варто відмітити, що кризи у фінансовій сфері призводили до революційних подій, занепаду, або навпаки — до процвітання деяких економічних систем.

З плином часу починає розвиватися феодалізм. Право землеволодіння стає основою решти всіх прав, і наступає повне змішення публічно і приватноправових початків. Державне господарство отримує характер вотчинного. Культурне і розумове

життя приходять в застій. У цю грубу епоху середніх століть не можна шукати слідів фінансової науки. У той час найосвіченішим класом було духовництво, з середовища якого вийшли небагато учених того темного періоду. Можна виділити деяких з них, а саме Хому Аквінського, який писав в XIII столітті, рекомендації для государів і правителів дуже хороші правила державного господарства, виходячи при цьому з релігійних і етичних початків.

Так, в творах цих письменників зустрічаються ради правителям не розоряти народу надмірними поборами, не псувати монети і збирати запасну казну. Отже, панування натуральних господарств та обумовлення цим слабкого розвитку фінансового господарства не сприяло розвитку фінансової науки і в середні віки. Для середнього століття характерні загальні положення про фінансову моральність, розкидані в теологічних, філософських, політичних і юридичних творах схоластів.

Оскільки, фінансова наука є невід'ємною складовою науки як системи знань. То під наукою розуміють різні поняття, у неї вкладають відповідний зміст. Враховуючи багато аспектність та розмаїття підходів до трактування науки, її розглядають як одну з форм суспільної свідомості, систему знань, сферу людської діяльності, окрему галузь наукового знання, мистецтво і творчу діяльність.

Термін "наука" використовувався давньогрецькими мислителями Платоном і Арістотелем, вживався Архімедом та іншими відомими філософами. До початку другого тисячоліття економічні погляди (включаючи й фінанси) викладалися у філософії.

Фінансова наука і фінансова література виникають одночасно з політичною економією та починають розвиватися з XV століття сторіччя (в містах північної Італії, що переживали економічний підйом і культурне зростання), коли почав зміцнюватися новий державний лад з остаточним відокремленням політичної економії від філософії вона розглядалася як складова економічної науки, що продовжувалося до XVIII ст. Стара фінансова література зародилася в Італії, де цьому сприяла фінансова практика середньовічних італійських республік, що виробили пристрій деяких податків і що розвинули користування кредитом. Потім, французи, англійці, голландці і німці, також зробили дуже багато для розробки фінансової науки. Критика сталих в різних державах податків, складання податкових проектів і спори про різні податки, що виникали в Англії, Німеччині і в інших державах, створили обширну літературу про податки, що підготувала ґрунт для нової фінансової науки. Розвитку останньої також багато сприяли фізіократи у Франції і камералісти в Німеччині.

Отже, на межі середньовіччя і нового часу торгівельний капіталізм створив не тільки матеріальні умови для виникнення нової галузі суспільного знання, але і настійну потребу в свідомому відношенні до фінансового господарства.

Меркантилізм був віддзеркаленням перших успіхів торгового капіталізму. В кінці XV століття починають свою літературну діяльність багато письменників-меркантилістів. Серед них найцікавіший Діомеде Карафа (розум. у 1487 р.). Він повторює все, що до нього сказав Хома Аквінський, але оскільки Карафа у свій час керував фінансовим господарством неаполітанського королівства, це дало йому можливість ввести в науковий обіг новий матеріал і поставити нові завдання. Він ділив витрати на три групи: витрати по обороні країни, витрати за змістом государя, витрати по задоволенню надзвичайних потреб. Як представник торгівельного класу він наполегливо рекомендує відміну обкладення вивозу. Карафа вважає, що основою бюджету повинні бути домени.

Недостатність доходів від domenів до XVI ст. змусила державу перейти до використання в цій якості регалій.

Отже, фінансова наука, як і всі науки, народилася з практики. Фінансова практика на тисячоліття старша за фінансову науку. Існувала незліченна безліч фінансових господарств, які розвивалися, розширювалися, хиріли і вмирали, нічого не знаючи про фінансову науку. Фінансова наука виникла пізніше за інші соціально-політичні науки, її зародження більшість дослідників відносять до XV-XVI століттях.

У XVI—XVII ст. відбулося відокремлення державної казни від казни сімей монархів, внаслідок чого виникли поняття "державні фінанси", "державний бюджет", "державний кредит". Платники податків почали офіційно визнавати право держави на оподаткування замість надання платникам певних суспільних послуг. Фінансові потоки стали прозорими, змінилося бачення сутності фінансів.

Значний внесок в розвиток фінансової науки в XVII—XVIII століттях внесли німецькі фінансисти. Вони розглядали фінансову науку як частину так званих камеральних наук (що вивчають палацове і в широкому сенсі — державне господарство). За оцінкою фінансистів XIX століття. німецькі камералісти — своєрідне відгалуження меркантилізму, що розвинулося під впливом фінансового господарства Німеччини, яке із-за відсталості народного господарства будувалося ще на доходах від domenів. Управління майном вимагало певних відомостей. Угрупуванням цих відомостей і займалися німецькі камералісти.

В кінці XVIII століття з'явилася ґрунтовніша розробка фінансових питань не тільки з практичної точки зору, але і в теоретичному плані. Це стало можливим:

-по-перше, під впливом нових теорій в області філософії, має рацію і держави (Монтеск'є, Руссо, Канта);

-по-друге, в результаті розвитку нової науки про народне господарство, пов'язаної з іменами фізіократів і особливо з А. Смітом;

-по-третє, — у зв'язку з корінними перетвореннями в політичному, соціальному і економічному житті під впливом Великої французької революції і прогресу техніки.

Найбільш впливовими представниками нового етапу в розвитку фінансової теорії і практики стають французькі учені. Ідеї школи фізіократів (Ф. Кене, А. Тюрго, О. Мірабо) стали пануючими в другій половині XVIII століття. Фінансова система фізіократів зробила значний вплив на теорію і практику. Їх заслуга в області фінансової науки визначається самим вибором і постановкою проблем про справедливість обкладення, про перекладення, про джерела доходу, про розміри участі кожного у витратах держави та інших проблем теорії податків. Система фізіократів виходить з того, що лише одна земля дає чистий дохід, а мануфактура і торгівля ніяких нових цінностей не створюють, тому єдино допустимий спосіб отримання державних доходів — поземельний податок.

Не дивлячись на помилковість теорії єдиного податку, заслуга фізіократів полягає в тому, що вони першими вказали на взаємозв'язок і взаємозалежність фінансів і народного господарства. Вони направили науку на вірний шлях — на необхідність пов'язувати питання фінансового господарства з теоріями політичної економії.

Вплив фізіократів на подальший розвиток фінансової науки позначився в тій критиці, з якою вони нагрянули на існуючу фінансову систему: вони протестували проти довільності податків, проти їх численності, гальмуючої економічний розвиток.

У XVIII столітті трактування поняття фінансів як державного господарства мало подальший розвиток. Державні утворення різного рівня стали називатися союзами публічного змісту, а фінанси — формами та методами добування коштів і їх витрачання цими союзами при виконанні покладених на них функцій. Форми та методи мобілізації коштів постійно змінювалися й удосконалювалися, що пов'язано з розвитком економіки держав.

Форми одержання коштів союзами публічного змісту були зумовлені, в свою чергу, формами господарства. При натуральному господарстві переважали податки у натуральній формі, при недостатньому рівні розвитку приватної власності держава задовольняла потреби експлуатацією своїх земель. Тоді, коли розшарування громадян у державі за розміром доходів було незначним, існувало переважно загальне майнове оподаткування. З розвитком приватної власності, коли з'явилися

великі господарські структури в промисловості, торгівлі, сільському господарстві, виникли й різні форми мобілізації коштів у вигляді промислового, поземельного, домового податків.

Розвиток політичної економії в XVIII ст. створило передумови для виділення з неї фінансової науки в другій чверті XIX в. Інтенсивне зростання фінансового господарства також з'явилося одним із стимулюючих чинників для фінансової науки.

У XIX столітті., особливо з другої половини, на розвиток фінансової науки великий вплив роблять ідеї соціалізму (К. Родбертус, К. Маркс, Ф. Лассаль) і соціально-демократичний робочий рух. Цей вплив знайшов свій вираз в розвитку соціально-політичного напрямлення, перш за все в Німеччині (Л. Штейн, А. Шеффле, А. Вагнер), воно приділяло багато уваги фінансовій системі і надавало їй серйозне значення. Цей напрям, не розділяючи соціалістичних поглядів, йдучи по шляху часткових поступок вимогам робочої демократії, стало реакцією на економічний і фінансовий лібералізм, що панував в науці і політиці з часів фізіократів та А. Сміта до другої половини XIX століття.

Отже, у XIX столітті спостерігається бурхливий економічний розвиток. Поглиблюється і саме розуміння фінансів. Від спрощеного поняття фінансів як державного господарства переходять до розуміння фінансів як самостійної галузі знань, що охоплює нові сфери їх функціонування і впливу. Це, зокрема, фінанси сфери виробництва, виконання робіт і надання послуг. Виникають фінансові ринки, набуває розвитку державний кредит й інші фінансові інститути. Фінанси перетворюються на вагомий фактор політичного та економічного життя в державі. Проблеми фінансів стають об'єктом постійних наукових досліджень, їх виникнення порівнюють із винаходом парової машини, колеса тощо. До певної міри це справедливо.

XIX ст. характеризується розвитком капіталізму, поглибленням розуміння і трактування фінансів, розширенням сфера фінансових відносин. Фінанси використовуються як вагомий чинник політичного і соціально-економічного життя суспільства.

Найвищого розквіту фінанси досягли у XX столітті, коли функції держави набагато розширилися і вдосконалилися, а товарно-грошові відносини посіли головне місце в економічних системах. Фінанси перетворилися на універсальний і надзвичайно активний елемент економічного життя, розвинулися методи і форми мобілізації коштів та їх розподіл у державі з метою задоволення потреб населення, удосконалення виробничих та соціальних процесів.

Отже. історія становлення і розвитку фінансів свідчить про те, що їм властиві наступні ознаки:

- грошовий (вартісний) характер фінансових відносин;
- розподільний (перерозподільчий) характер фінансових відносин;
- фондовий характер грошових відносин, що виражають категорію «фінанси»;
- фінансові відносини завжди зв'язані з формуванням доходів, що приймають форму фінансових ресурсів;
- фінансові відносини, будучи об'єктивними, проте регулюються державою.

Висновки. Отже, фінансова наука, в тісному сенсі є фінансова теорія і відповідає на питання, як повинно розвиватись фінансове господарство згідно з сучасним світобаченням. Найвищого рівня розвитку досягли фінанси у ХХІ ст. З посиленням глобалізаційних процесів фінансові відносини вийшли далеко за межі окремих держав, стали домінуючими у світовій економіці і політиці.

Література

1. Л. Косса. Основи фінансової науки (1896). – Росія: 1900 р.
2. Нітті Ф. Основніє початки фінансової науки / Ф. Нітті. – М., 1904. – 181 с.
3. Косса Л. Основи фінансової науки, М., 1900.
4. Чантладзе в.Г. До питання про поняття фінансів. Тбілісі, 1989.
5. Еєберг к.Т. Нариси фінансової науки, Ярославль, 1893.
6. Леоненко П. М., Юхименко П. І., Ільєнко А .А. та ін. Теорія фінансів: Навч. посібник / За заг. ред. О. Д. Василика. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 480 с.
7. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку: у 3 т. Т.1: Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації. / За ред. А. І. Даниленко. – К.: Фенікс, 2008. – 467 с.
8. Юхименко П.І., Федосов В.М., Лазебник Л.Л. та ін. Теорія фінансів: Підручник / За ред. проф. В.М Федосова, С.І. Юрія. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.
9. Кудряшов В.П. Курс фінансів: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 431 с.
10. Венгер В. В. Фінанси: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Венгер. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 432 с.